

Als u dit leest, word u boos!

WAAROM WE SOMS VERGETEN DAT IK NOOIT 'T' DRINK

Vraag je professoren naar de fouten die hen het meest storen in teksten van studenten, dan blijken spelfouten voor de grootste ergernis te zorgen. Toch blijkt uit onderzoek dat studenten eigenlijk de meeste fouten maken in de structuur van hun tekst, en daarnaast moeite hebben om een consistente academische stijl aan te houden. Aan een spelfout wordt dus zwaarder getild dan aan een andere tekstfout, al zit er gradatie in de ergernis. Occasionele tikfoutne, klassieke instinkers als *adellijk* of fouten tegen de tussen-n worden nog weleens door de vingers gezien. Op een dt-fout staat, bij wijze van spreken, niets minder dan de doodstraf, omdat de dt-regels zo helder zijn. Toch blijven we met z'n allen zondigen tegen die regels. Hoe komt dat?

Alle inzichten uit dit thema zijn een samenvatting van veel uitgebreider onderzoek dat werd uitgevoerd door psycholinguïst Dominiek Sandra en zijn onderzoeksgroep aan de Universiteit Antwerpen.

1 DE DT-REGEL: HOE GAAT DIE OOK ALWEER?

De dt-regel is het beruchtste en meest gevreesde onderdeel van de werkwoordspelling. Het *Groene Boekje* heeft ruim zes pagina's nodig om die werkwoordspelling uit de doeken te doen. Toch is bijna iedereen het erover eens dat de dt-regels doorzichtig en makkelijk te beschrijven zijn. In de eerste plaats mag aan de werkwoordstam, doorgaans is dat de infinitief (*luisteren*, *antwoorden*) zonder '-en', niet worden geraakt bij de vervoeging. *Luister* blijft *luister*, *antwoord* blijft *antwoord*. Bovendien moet eenzelfde grammaticale functie, derde persoon enkelvoud bijvoorbeeld, altijd met dezelfde uitgang worden uitgedrukt – een <t> in dit geval: *hij luister-t*, *zij antwoord-t*. Dat wordt het gelijkvormigheidsprincipe genoemd. [► p. 206]

Weetje: Grondlegger van de dt-regel is Arnold Moonen, een predikant uit Deventer, van wie het hart eigenlijk meer bij de taalkunde dan bij het prediken lag. In 1706 stelde hij in zijn *Nederduitsche Spraek-kunst* voor om <d> te schrijven in *ik word*, maar <dt> in *hij wordt*. Dat voorstel deed hij naar analogie met de spelling van werkwoorden waarvan de stam niet op 'd' eindigt. Je schrijft *hij werkt*, met werkwoordstam *werk* plus uitgang '-t', en daarom schrijf je ook *hij wordt*, met werkwoordstam *word* plus uitgang '-t', ook al hoor je in dat laatste geval enkel [t]. Zo legde Moonen, meer dan driehonderd jaar geleden, de basis van onze werkwoordspelling volgens het gelijkvormigheidsprincipe [► p. 206]: werkwoordsvormen die eenzelfde grammaticale functie uitdrukken, bijvoorbeeld 'derde persoon enkelvoud', spel je ook op een gelijkaardige manier.

2 HET DT-EXPERIMENT: WAT WAS DE OPZET?

De dt-regels worden al in het lager onderwijs aangeleerd. Toch blijkt vroeg begonnen hier niet half gewonnen, zelfs niet met de zware sancties die tijdens de schoolcarrière vaak aan dit soort overtredingen zijn verbonden. We blijven dt-fouten maken, ook wie beweert er nooit te schrijven. Om te onderzoeken hoe dat komt, ontlokte de onderzoeksgroep psycholinguïstiek van de Universiteit Antwerpen dt-fouten aan proefpersonen via een dictee. Dat was een gaten tekst, waarin proefpersonen ontbrekende woorden moesten invullen: niet-evidente werkwoordsvormen (waar het onderzoek om draaide) of een ander moeilijk woord als *parallelogram* (om de aandacht af te leiden van het eigenlijke onderzoeksonderwerp). Daarna gingen ze kijken of er een systematiek in de werkwoordfouten zat.

Eén ding hielden de onderzoekers bij het experiment voor ogen: ze wilden weten wat er gebeurt als mensen de spellingregels níet bewust kunnen toepassen en daarmee de kans op dt-fouten toeneemt. Heb je veel tijd,

DE DT-REGEL SAMENGEVAT

Je schrijft:	En dus schrijf je ook:	Kortom, de regel luidt:
ik <u>luister</u>	ik <u>antwoord</u>	<u>stam</u> + \emptyset
jij/hij/zij <u>luister-t</u>	jij/hij/zij <u>antwoord-t</u> Je hoort een [t], maar schrijft toch <dt> omdat de werkwoordstam <i>antwoord</i> bewaard moet blijven.	<u>stam</u> + t
wij/jullie/zij <u>luister-den</u>	wij/jullie/zij <u>antwoord-den</u> Je hoort slechts één [d], maar schrijft ze dubbel als <dd> omdat je de eerste, tweede of derde persoon meervoud in de verleden tijd altijd uitdrukt met <den> die je aan de stam <i>antwoord</i> plakt.	<u>stam</u> + den
wij hebben ge- <u>luister-d</u>	wij hebben ge- <u>antwoord</u> Volgens de gelijkvormigheidsregel zou je hier <i>geantwoord-d</i> verwachten, maar geen regel zonder uitzondering: in het Nederlands schrijf je geen dubbele medeklinker aan het einde van een woord.	ge + <u>stam</u> + d

Bij tijdsdruk loopt
het woordgeheugen
het werkgeheugen
voor de voeten.

dan heeft je werkgeheugen ruim de tijd om je mentale grammatica open te slaan, de dt-regels op te roepen en ze zorgvuldig toe te passen. (Alleen echt nonchalante spellers nemen bij voldoende tijd daarvoor de moeite niet.) Door proefpersonen veel bedenktijd te geven, zouden onderzoekers enkel te weten komen hoe goed mensen de regels beheersen (en hoezeer ze zich inspannen om geen fouten te maken). Dat moesten ze dus vermijden.

Daarom werd bij het experiment de capaciteit van het werkgeheugen zo veel mogelijk onder druk gezet. De proefpersonen kregen (te) weinig tijd voor het dictee, zodat ze niet lang konden nadenken en nauwelijks konden nalezen. Spellens verloopt dan reflexmatig en niet volgens 'de regels van het spel'. Bovendien kregen ze enkel de uitdagendste werkwoordvormen invullen. Zolang mensen moeten schrijven wat ze horen, gaat het namelijk goed. Klankzuivere vormen als *hij loop-t* of *zij speel-t* zijn geen probleem, omdat de uitspraak helpt bij de spelling. Risicovormen zijn de *homofonen*: werkwoordvormen die hetzelfde klinken, maar die je anders kunt spellen. Voorbeelden zijn *word-wordt*, *vermoed-vermoedt* en *herhaalt-herhaald*, *verhuist-verhuisd*. Veel homfoonparen zijn er niet: hun aantal maakt slechts 5 tot 10

procent uit van alle Nederlandse werkwoordvormen en ook hun frequentie in teksten bedraagt maar 5 tot 10 procent van alle werkwoordvormen. Toch veroorzaakt die minderheid net de grootste problemen. Om de juiste spelvorm van homofonen uit te kiezen, moet je een zin immers grammaticaal gaan analyseren. Dat kost tijd die de proefpersonen in het experiment dus niet kregen.

3 HET DT-EXPERIMENT: WAT WAREN DE RESULTATEN?

Als mensen snel moeten spellen, zo blijkt uit de fouten in het proefdictee, dan laten ze zich leiden door hun mentale lexicon en kiezen ze voor de spelvorm van een homfoonpaar die het frequentst voorkomt. Dat fenomeen heet 'homofoonDominantie'.

Dat zit zo. Onze hersenen slaan niet alleen spellingregels op, ze bevatten ook een gigantisch woordgeheugen. Dat woordgeheugen bewaart enerzijds woorden zoals ze in het woordenboek (een *lexicon*) worden opgenomen, vandaar: *mentaal lexicon*. Voor werkwoorden is het woordenboeklemma steeds de onverbogene vorm, bijvoorbeeld *herhalen*. Anderzijds onthoudt het woordgeheugen ook vaak voorkomende vormen van woorden, bijvoorbeeld *herhaal*, *herhaald* en *herhaalt*. Dat is een

enorme hulp bij het schrijven: zonder die opgeslagen individuele woordvormen zouden taalgebruikers spellen als zesjarigen, die over de schrijfwijze van elk woord moeten nadenken.

Bij weinig tijd, zoals in dit proefdictee, maar ook tijdens een chatsessie bijvoorbeeld, roept het woordgeheugen die vaak voorkomende werkwoordvormen sneller op dan het werkgeheugen de spellingregels kan oproepen die van toepassing zijn. Omdat het mentale lexicon bovendien gevoelig is voor woordfrequentie, zitten woordvormen die we het frequentst tegenkomen het best ingeprent. Daarom schrijven proefpersonen die *dominante homofonen* vaker op dan de niet-dominante tegenhangers als ze snel moeten beslissen. In het Nederlands komen de dominante homofonen *herhaald* en *wordt* meer voor dan de niet-dominante spelvormen *herhaalt* en *word*. Daarom komt een dt-fout als *hij herhaald* meer voor dan *ik heb herhaalt*, en een dt-fout als *ik wordt* meer dan *hij word*.

Het experiment onderstreepte ook het belang van het werkgeheugen. Hoe méér dat belast wordt, hoe minder capaciteit er overblijft om de spellingregels toe te passen. En dat resulteert in dt-fouten. Naast tijdsdruk zorgden de onderzoekers ook voor een andere belastende factor in een aantal van de proefdicteezinnen. In sommige zinnen plaatsten ze bewust véél woorden tussen de homofone werkwoordvorm en het onderwerp, in andere zinnen volgde het werkwoord gewoon op het onderwerp. De proefpersonen maakten significant meer dt-fouten in zinnen waar onderwerp en werkwoord-homofon niet naast elkaar stonden, zoals in langere, complexe zinnen als “Ik vind het een tikkeltje beschamend dat ik ook jaren na dat voorval in de middelbare school nog steeds verdrietig wordt bij de herinnering”. Hoe verder het onderwerp verwijderd is van het homofone werkwoord, hoe tijdrovender het zoekproces in het werkgeheugen naar het onderwerp en hoe meer kans dat het woordgeheugen de dominante, maar niet-correcte vorm *wordt* suggereert.

4 HET DT-EXPERIMENT: WAT IS DE MORAAI VAN HET VERHAAL?

De vraag blijft of die verklaring voor dt-fouten de fouten ook legitimeert. Sommige pedagogen vinden dat we maar beter tolerant moeten zijn: de spelling van werkwoordvormen sluit gewoon niet aan bij hoe het geheugen van taalgebruikers werkt. Anderen zijn van mening dat we juist wél zwaar moeten blijven tillen aan dt-fouten. Die fouten ontstaan doordat de capaciteit van het werkgeheugen te klein is om de dt-regel snel genoeg toe te passen. Er zit niets anders op dan teksten met

aandacht na te lezen. Zo krijgen je hersenen de tijd om de (op zich heldere en makkelijke) dt-regels op te roepen en om fouten tegen die regels te detecteren en te corrigeren. Dt-fouten verraden volgens hen dus dat je een tekst in de gauwte hebt geschreven, zonder nalezen. En die nalatigheid roept ergernis op.

Pragmatici, tot slot, stellen voor om de ernst van een dt-fout te laten afhangen van de schrijfsituatie en het type speller. Dt-fouten moeten volgens hen meer in rekening worden gebracht wanneer de schrijver tijd heeft gehad om de tekst na te lezen, bijvoorbeeld bij een bachelorproef, en minder streng worden beoordeeld wanneer de tekst onder schrijfdruk geschreven is, zoals bij een examen of een e-mail. Ook het type speller is van belang. Gaat het om beroepsschrijvers, zoals talenstudenten, journalisten, vertalers en leerkrachten Nederlands, dan moeten dt-fouten zwaarder doorwegen dan bij niet-professionele taalgebruikers.

Weetje: Onze natuurlijke neiging om onder tijdsdruk de frequentste vorm te schrijven, leidt vaker niet dan wel tot dt-fouten. We moeten immers *per definitie* vaker de meest voorkomende vorm opschrijven. Alleen: tot een foutloze dt-parcours leidt die reflex niet en dat wordt wel van tekstschrijvers verlangd.

WAAROM NIET-MOEDERTAALSPREKERS BETER SCOREN OP DICTEES

Het woordgeheugen begint individuele woordvormen op te slaan zodra we als kind leren schrijven. Als volwassenen beschikken we dus over een flinke verzameling woordvormen-stoorzenders. Dat is ook de vermoedelijke reden waarom anderstaligen soms beter scoren bij werkwoordspelling. Hun Nederlandse woordgeheugen bevat niet zoveel woordvormen als dat van de gemiddelde Vlaming of Nederlander. Daardoor worden ze er minder door beïnvloed en passen ze de pas geleerde Nederlandse spellingregels bewust toe. Wellicht verklaart dat ook waarom Nederlandstaligen soms beter Engels of Frans spellen dan een Engelsman of Fransman: het Nederlandse woordgeheugen bevat minder Franse en Engelse stoorzenders.